

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИК ВАЗИРЛИГИ**

АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

**«АГРОНОМИЯ» ФАКУЛЬТЕТИ
АГРОНОМИЯ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ**

**«Генетика, қишлоқ хўжалик экинлар селекцияси ва
уруғчилиги» кафедраси**

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

факультет декани _____

қ.х.ф.н. К.Комилов

« _____ » _____ 2015 йил

«Ҳимояга руҳсат этаман»

кафедра мудири _____

қ.х.ф.н. З.Рахмонов

« _____ » _____ 2015 йил

Қўлёзма ҳуқуқида

**«Агрономия» факултети Қишлоқ хўжалик экинлар селекцияси
ва уруғчилиги таълим йўналиши
4-босқич 2-гуруҳ талабаси
Абдуманнопова Гавхаройнинг**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Мавзу: «Ўзанинг янги тизимларини хўжаликка
фойдали белгиларини аниқлаш»**

**Илмий раҳбар, қ.х.ф.н.:
Ассистент:**

**Х.Эгамов
О.Қодиров**

Андижон – 2015 йил

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

**АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ
«АГРОНОМИЯ» ФАКУЛТЕТИ**

**«ГЕНЕТИКА, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ЭКИНЛАРИ СЕЛЕКЦИЯСИ
ВА УРУҒЧИЛИГИ» КАФЕДРАСИ**

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

Кафедра мудири

Доцент З.Рахмонов

" ____ " май 2015 йил

**«ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ЭКИНЛАРИ СЕЛЕКЦИЯСИ ВА
УРУҒЧИЛИГИ» ТАЪЛИМ ЙУНАЛИШИ**

4-босқич 2-гуруҳ толиби Абдуманнопова Гавхаройга

Битирув малакавий ишини бажариш учун

ТОПШИРИК

1. « ____ » май 2014 й № ____ СТ буйруқ билан тасдиқланган.

**2. МАВЗУ: «Ёўзанинг янги тизимларини хўжаликка
фойдали белгиларини аниқлаш»**

3. Битирув малакавий ишини тугатиш вақти « 1 » май 2015 й.

4. Битирув малакавий ишини бажариш учун керакли маълумотлар:

тажриба ўтказилган жой ҳақида маълумотлар, иқлим маълумотлари,
тупроқ шароити ҳақида маълумотлар, тажриба ўтказилган хўжалик ҳақида
маълумотлар, тажриба натижалари, интернет маълумотлари.

5. Битирув малакавий ишени асосий бўлимлари: Кириш, адабиётлар шарҳи, тажриба ўтказиш шароити ва услублари, тажриба натижалари, хулосалар, адабиётлар рўйхати.

6. Жадваллар: 13 та, расм – 11 та, фойдаланилган адабиётлар -33 та.

7. Битирув малакавий ишининг режаси

№	Битирув малакавий ишининг қисмлари	Асосий қисмни бажариш вақти	Текширувдан ўтганлик белгиси
1	Кириш	Январ 2015	
2	Адабиётлар шарҳи	Январ 2015	
3	Тажриба шароити ва услублари	Феврал 2015	
4	Тажриба натижалари	Март 2015	
5	Хулосалар	Апрел 2015	
6	Адабиётлар рўйхати	Май 2015	

Топшириқ берилган вақт « ____ » май 2014 йил

Илмий раҳбар: _____ Х.Эгамов

Талаба: _____ Г.Абдуманнопова

МУНДАРИЖА

I. КИРИШ.....	5
II. АДАБИЁТЛАР ШАРХИ.....	5
III. ТАДҚИҚОТЛАР БЎЛИМИ	17
3.1. Тажриба ўтказилган хўжаликнинг умумий тавсифи.....	17
3.2. Тажриба ўтказиш услубияти	18
3.3.Тажриба даласида экин ўстириш технологияси	23
IV. ТАЖРИБА НАТИЖАЛАРИ	26
4.1. Ривожланиш фазаларининг давомийлиги	26
4.2. Ёўза тизмаларининг ўсиши ва ривожланиши	29
4.3. Лаборатория анализ натижалари	32
4.4. Ёўза тизмаларининг пахта ҳосилдорлиги	38
4.5. Ёўза тизмаларининг иқтисодий самарадорлиги	41
V. ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР	Ошибка! Закладка не определена.
VI. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	Ошибка! Закладка не определена.

I. КИРИШ

Ўзбекистон халқ хўжалигида пахтачиликнинг аҳамияти нихоятта катта. Пахта толаси мамлакатимизнинг асосий экспорт маҳсулоти ҳисобланиб, қишлоқ хўжалидан олинаётган валюта тушумининг қарийб 50 фоизи айнан пахтачилик ҳиссасига тўғри келади. Колаверса, пахтачилик маҳсулотлари ишлатиладиган тармоқлар кўлами жуда кенг.

Ўзбекистон азалдан ғўза ўсимлигини ўстириш ва ундан юқори ҳосил олиш учун мақбул минтака ҳисобланади. Мамлакатимизнинг унумдор тупроқли ерлари, ёруғлик ва иссиқликнинг мўл-кўллиги, суғорма деҳқончилик шароити пахтадан юқори ва сифатли ҳосил етиштириш имконини яратади.

Шундай экан, пахтадан юқори саноат навли, эртаки, сифатли, мўл ҳосил берадиган, мойдорлиги юқори, қурғоқчиликка чидамли навларни яратиш учун тинмай изланиш олиб бориш зарур. Ҳозирги кенг майдонларда экилаётган, районлаштирилган навлар шира, трипс, ўргимчаккана, кўсак курти, илдиз чириши, гоммоз каби касалликлар билан зарарланиб ғўзанинг ўсиши, ривожланиши кечикмоқда. Натижада, ҳосилдорликни пасайишига олиб келмоқда. Агар шундай зараркунандаларга чидамли, чигитининг мойдорлиги юқори навлар яратилиб ишлаб чиқаришга жорий этилса, катта иқтисодий самара беради.

Экинларнинг сеҳосил навларини ишлаб чиқаришга жорий этиш меҳнат унумдорлигини ошириб, саноатни сифатли хом ашё, аҳолини мўл маҳсулот билан таъминлайдиган асосий ва муҳим манба ҳисобланади. Самарадор навларни яратиш ва улардан узоқ муддат фойдаланишга ҳар доим ҳам эришиб бўлмайди. Аммо бундай навларни тадқиқ этиш учун мутахассисларнинг кучи, билими, умри, давлатнинг анчагина маблағи сарф бўлади. Катта машаққатлар билан яратилган навлар кўп ҳолларда кутилгндек натижа бермаслиги ҳам мумкин. Бунга нав яратишда олинган бошланғич ашёни батафсил ўрганмаслик сабаб бўлади.

Юкори пахта хосили етиштиришда гуза тукларининг калинлиги ва усимликларнинг жойлаштириш энг мухим тадбирлардан бири ҳисобланади. Усимлик каторлараро ва тублараро тугри ва нормал масофада жойлаштирилса, у шунчалик авж олиб усади, юкори ва сифатли ҳосил беради. ЎзПТИ филиаллари ва тажриба станцияларида утказилган тадқиқотлар ва амалий тажрибаларнинг курсатишига, гуза туклари турли тупрок-иклим шароитларида экилаётган навнинг узига хос хусусиятларига қараб ҳар хил калинлик ва схемада табақалаштириб жойлаштирилиши керак.

Бу борада институтимизда илмий изланишлар олиб борилмоқда. Қимматли хўжалик белгилари бўйича Давлат реестрига киритилган ғўза навларидан устун бўлган бир қатор янги тизмалар яратилмоқда. Ушбу тизмаларга ҳолисона баҳо бериш, андоза навга нисбатан афзал бўлганларини ажратиб олиш муҳим аҳамиятга эга.

Институтимизнинг Ўсимликшунослик кафедрасида бир неча йиллардан буён ғўза селекцияси бўйича илмий изланишлар олиб бориш натижасида бир қанча тизмалар тайёрланган. Кафедрада тайёрланган айрим ғўза тизмаларини қимматли хўжалик белгиларини ўрганиш мақсадида дала тажрибасини олиб бордик.

Мен дала шароитида тажриба ўтказдим ва тажриба учун Андижон-35 нави ва И/О-15, КС-11, С-31/4 ҳамда Д-2/3-10 каби тизимлардан фойдаландим. Тизмаларни далага УзПТИ томонидан ишлаб чиқилган услубият асосида жойлаштирдик. Тажриба асосан ўртача ўлчамли вариантларда ўтказилди.

II. АДАБИЁТЛАР ШАРХИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов эртапишар, дунё бозори талабларига жавоб берадиган ғўза навларини яратиш ва амалиётга тўлиқ жорий этишни асосий вазифаларимиздан бири сифатида белгилаб берган. Ўзбекистон олимлари ғўзанинг қимматли хўжалик белгиларига эга бўлган 175 яқин навини яратдилар ва ғўза селекциясида янги илмий йўналишларга асос солдилар. Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 29 августда «Уруғчилик тўғрисида» қонуни қабул қилинди. Қишлоқ ва сув хўжалиги хузурида мамлакатимизда экиладиган асосий экин турлари бўйича уруғчилик бошқармалари ташкил этилди. Ғўза, бошоқли дон, сабзавот ва полиз экинлари, картошка, қандлавлаг, маккажўхори, мойли экинлар ва ўтлар уруғчилигининг замонавий тизими шакиллантирилди.

Назаров Р., Шиполянская Н. (1992) бўйича Қўзибоев Ш. нинг фикрига кўра жумҳуриятда 30 нав экилмоқда, уларнинг ўнтаси экин майдонларининг 80 фоизини эгаллаган, қолган 20 нав 2% майдонгагина экилган. Бунинг устига уларнинг кўплари бир қатор йиллар давомида кичик майдонларда экилсада, уларни районлаштиришдан олиб ташлашга муваффақ бўлмаяпти. Масалан, жорий йилда иккита янги нав («Наманган 77» ва «Фарқона 3») районлаштирилди, районлаштиришдан фақат биттаси – «Тошкент 1» олинди. Ингичка толали навларни аҳволи янада ёмонроқ, бунда ҳам икки нав («қарши 8» ва «9872-И») районлаштирилган. «С-6037» навини олиб ташлаш таклиф қилинди, лекин бу таклиф ҳам қўллаб-қувватланмади, демак, кейинги йилда районлаштирилган 30 эмас, балки 33 нав экилади. Ишга бундай муносабатда навларнинг навбатдаги алмашилиши, табиийки, кечикади. Иттифок структурасини тугатилиши муносабати билан қишлоқ хўжалик экинларини синаш бўйича Давлат комиссияси олдида муаммолар тўпланиб қолди. Биринчидан, навларни янгилашга доир бундан буён иш олиб бориладиган, янги навларни рўйхатга олиш реестрлари тузиладиган ва навлар муаллифларига гувоҳнома топшириладиган қонунлар ишлаб чиқирилиши

лозим. Буларнинг ҳаммаси ҳозиргача Москвада ягона Иттифоқ доирасида ўтказилар эди. Муаллифлик гувоҳномалари топширилгач селекционерлар улар бўйича районлаштирилган навлар учун тақдирланар эдилар. Бу масалаларнинг ҳаммасини жумҳуриятда ҳал қилиш зарур. Бунинг учун кадрлар ҳам маблағлар ҳам даркор. Барча манфаатдорларни жалб этган ҳолда навларни янгилаш бўйича миллий дастурни тайёрлашимиз, шунингдек халқаро стандартлар бўйича навларни рўйхатга олиш китобини тузишимиз лозим.

Ашурбеков Х, Муқимов Э. (1990) ларнинг олиб борган тажрибаларига кўра тола узунлиги ҳар бир навни хусусияти ва унинг ирсий белгилари авлоддан – авлодга ўтиши ҳамда тажриба вақтида у ерда олиб борилаётган агротехникага ҳам боғлиқлиги катта аҳамиятга эга эканлигини маълум қиладилар. Авлоддан – авлодга ирсий белгиларни ўтиши ёки бўғинларга нисбатан катта бўғинларда ҳамда ундан кейинги бўғинларга текисланиб боришини кўрсатадилар.

Тўраев Ж (1990) нинг фикрича зоналик принцинга амал қилган ҳолда навлар чиқариш мақсадга мувофиқ бўлади. Бирон бир минтақада чиқарилган нав шу минтақанинг тупроқ иқлим шароитига мослашган бўлиб бошқа минтақада экилганда қимматли хўжалик белгилари пасайиб кетиши мумкин. Ёўзанинг агроиқлим шароитида чиқарилган С-6030, С-6037, С-6040, С-6042 толаси I-типга мансуб ингичка толали навлари Сурхандарё вилоятининг иссиқ иқлими шароитига мослашмаганлиги сабабли ёўзанинг маҳаллий ва серҳосил, тезпишар Термиз 14 ва Термиз 16 навларини ўстириш ҳисобига улар минтақадан сиқиб чиқарилган.

Назаров Р., Шиполянская Н. (1992) ларнинг фикрича пахтачиликни ГОСТ бўйича навли уруғликка ўтказиш мумкинлигини алоҳида таъкидлаш керак. Бу сиз нормал нав янгилаш ҳам, селекция навларини муддатидан олдин айтишдан сақлаш ҳам, сифатли хом ашё ҳам бўлиши мумкин эмас. Буларсиз жумҳурият халқ хўжалигига улкан иқтисодий зарар етиши ва

олинган толанинг хорижий бозорларидан рақобатбардошлигига заифлашиши мумкин.

Назаров Р., Шиполянская Н. (1992) бўйича Жўрабеков И.Х. нинг фикрига кўра хўжаликларнинг кўпчилиги навларни жойлаштиришга доир энг оддий қоидаларга амал қилмайдилар ва битта ўрнига иккита ва ундан ортиқ нални экадилар. Бу соҳада тартибни назорат қилиш керак бўлган мутахассис ва ташкилотлар бундай ҳолларга мурасасозлик билан қарамоқдалар. Экилаётган навлар толаси сифатини яхшилаш юзасидан туб чоралар ишлаб чиқиши зарур, пахтамик ўз сифати бўйича халқаро стандартлардан орқада қолмаслиги ҳамда дунёдаги етакчи пахтакор мамлакатлар пахтаси билан тенг рақобат қила олиши лозим. Бунинг учун моддий ва маънавий рағбатлантириш чораларини ишлаб чиқиш даркор.

К.Махмадалиев (1997) 1995 йилги тажрибаларга яратилган барча дурагайлар фузариоз вилт билан ташқи белгилари бўйича 22,4-34,6 пояси кесиб кўрилганда 32,6-42,3% вертициллёз вилт билан ташқи белгилари бўйича 27,8-42,6 пояси кесиб кўрилганда 46,6-68,2% зарарланди. 1996 йилги тажрибаларда бу кўрсаткичлар фузариоз вилтдан тегишлича 17,1-28,30 19,4-48,5%, вертициллёз вилтда 21,4-32,3 37,3 37,2-48,5% бўлди. Кўриниб турибдики, олинган дурагайлар вилтни ҳар иккала турига ҳам нисбатан чидамли, демак келажакда улардан янги навлар яратишда фойдаланиш мумкин.

М.Халилов (1997) кузатишларида Қашқадарё вилояти типик бўз тупроқлари шароитида «Бухоро-6» ғўза навидан юқори ва сифатли ҳосил етиштириш учун ўғит меъёрлари N-200, P-400, K-125 килограммга ортиши ўсимликнинг ўсиши ва ривожланиши ҳамда ҳосилдорлигига ижобий таъсир қилди. Лекин бунда иқтисодий самарадорлик математик жиҳатдан И-200, P-140, K-100 килограммга яқин бўлиб, пахтанинг пишиши бироз кечикди ва маҳсулот таннархига сезиларли таъсир кўрсатди.

И.Рахматов, А.Орипов (1997) олиб борган тажрибаларида хулоса қилиб айтиш мумкинки, янги «Термиз-24» ингичка толали ғўза нави суғориш таркибида бедапоядан кейин ғўза ўстирилган далада (узлуксиз ғўза) ўстирилган далага нисбатан ЧДНС 70-70-65% бўлганда тупроқ унумдорлиги яхшиланиб ҳосилдорлик ҳар гектарига 7,5 центнерга ортади ва бунда бир галлик суғориш меъёридаги сув тежаб қолинади.

Назаров Р., Шаропов Э. (2000) ларнинг фикрича бошқа бир экологик шароитда нав яратиб, иккинчи шароитда кенг миқёсда экиб, ўстириш мувоффақиятсизлигининг асосий сабаблардан бири эканлиги фанда исботланган. Шунинг учун янги навлар эртапишар, маҳсулдор, касалликларга чидамлигина эмас, балки ўзида муҳит ўзгаришига юқори даражада мослашни хусусиятини мужассамлаштирган, шунингдек, нам камчил шароитга, агрошароит яхшиланишига мойил бўлиши ҳам керак. Барча агроэкология шароитларга, тоғ-олди ва пастекисликларда, сизот сувлари яқин ёки чуқур жойлашган, шўрланган ва шўрланмаган ерларда бир хил ўсиб, мўл ҳосил берадиган навлар яратиш қийин. Лекин яхши навлар, одатда шароит муносабатига, яхши мослашувчанлигига қараб кенг майдонларда экилаверади.

Ҳолсилдорликни наслдан – наслга ўтишини юқори ва паст бўлишини бир неча бор илмий ишларида Н.Г.Симонгулян (1974), ҳамда хорижий мамлакатлар олимлари Б.Кристидис, Дж.Гарисон (1959), А.В. Hearn (1966) ва бошқаларни ишларидан маълум.

Мадрахимов И., Ахмедов Ж., Хасанов Э., Шарипов Э. (2000) ларнинг тажриба натижасига кўра ўрганилган навлар ичида 1000 дона чигит оғирлиги, унувчанлик қуввати ва унувчанлиги бўйича ҳам юқори натижаларга эга бўлган «С-4914», «С-4535», «Омад» ва Оққўрқон 3» навларининг 4 см чуқурликка экилган уруғлари дала шароитида униб чиқиш тезлиги ва униб чиқиш миқдорига кўра ҳам 3 см чуқурликка экилган

вариантлардагидан устун. Демак, уруғлик чигит қанчалик йирик ва салмоқдор бўлса унинг сифати шунчалик юқори бўлади.

Тажриба натижалари кўрсатдики, тадқиқот олиб борилган навларнинг уруғларини 3-4 см чуқурликда экиб, дуркун ва текис кўчатга эга бўлиш мумкин.

Назаров Р., Ибрагимов П., Ёкубов М., (2001) ларнинг кузатишича 2001 йилда дунё бозорида рақобатбардош бўладиган ғўза навларининг экин майдони кенгайтирилди. «Омад» нави 2000 йили 5 минг гектарга экилган бўлса, 2001 йили 26 минг гектарга экилди. «Оқдарё 6» нави 30 минг гектардан 97 минг гектарга кўпаядиган бўлди.

Шамсиев А. (2001) нинг тажриба натижаларига кўра Тошкент вилоятининг ер ости сувлари сатҳи чуқур жойлашган оғир қумоқли типик бўз тупроқлари шароитида ғўзанинг районлаштирилган янги «Оқдарё 5» навини парваришlashда суғоришни ЧДНС га нисбатан 65-70-60 фоиз ўтказган маъқул. Бунда пахтадан мўл ҳосил етиштиришга ҳамда сувдан самарали фойдаланишга имкон яратилади.

Назаров Р. (2001) нинг кузатишича, бугунги кунда Андижон вилоятида 4-5 та янги нав синаб кўрилмақда. Қашқадарёда ҳам шундай қилинмақда. Наманган, Сирдарё, Сирхандарё, Тошкент, Фарқона ва Хоразм вилоятларида эса 4 тадан нав районлаштирилган. Бу вилоятларда 2-3 тадан Янги нав, Жиззах, Навоий ва Самарқанда 3 тадан асосий нав ва 2-3 тадан янги нав экиляпти. Холбуки, дунё бозорида пахтани энг қимматга сотаётган Мисрдаги ҳар бир вилоятда ғўзанинг биттадан нави экилади, холос. Бу тартиб бизда ҳам жорий этилиб, 2002 йилда ҳамма туманларда биттадан, вилоятда эса 2 та асосий ва 2 та янги, 2004 йилдан вилоятда битта асосий ва иккита янги нав экилса ишимиз илгарилаб борар, ғўза навларининг наводорлигини 2008-2010 йилларда талаб даражасигача етказиш мумкин бўлар эди.

Бобоев Я.А., Ким Р.Г., Амантурдиев А.Б. (2002) ларнинг ғўза дурагайларни тезпишарлик бўйича олиб борган илмий изланишларидан куйидаги хулосаларга келишган. Ғўзанинг тезпишарлик белгиси ўсимлик баландлиги белгиси билан айрим дурагай комбинацияларида кучсиз ва ўртача боғланиш намоён қилди. Қолган белгиларда бу хосат сезиларли даражада намоён бўлмади. Ўз навбатида бу маълумотга таянган ҳолда келажақда ғўзанинг янги тезпишар ва бошқа қимматли белгилари мужассамлашган навларини яратиш имконияти бор эканлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Ҳозирги кунда лабораториямизда ушбу намуналар устида изланишлар давом эттирилмоқда. Бир нечта тезпишар ва хўжаликка қимматли белгилари юқори бўлган тизмалар яратилди. Бу тизмалар келажақда республикамиз пахтачилик соҳасида ўз ижобий аксини топади.

Бобоев Я.А., Ким Р.Г., Амантурдиев А.Б. (2002) ларнинг олиб борган тажриба натижаларидан шундай хулоса қилиш мумкинки, ғўза маҳсулдорлиги кўсак сони ва йириклиги қимматли хўжалик белгиларига боғлиқ бўлмаган ҳолда ирсийланади. Қайсики, бу навбатида пахтачиликда юқори маҳсулдорликка эга бўлган навларни яратиш мумкинлиги имконияти борлигини англатади. Ғўзанинг маҳсулдорлиги юқори бўлган навларни яратилиши, ҳозиргаи кунда пахтачиликда юқори ҳосил олиш учун энг асосий йўналиш ҳисобланади.

Мунасов Х., Муратов Ў., Қўчқаров О., Алихўжаев С.С. (2002) ларнинг олиб борган тажриба натижаларига асосланиб, бундай хулосага келиш мумкин: эртапишарлик белгиси ирсий белги бўлиб, у авлоддан – авлодга берилади, шу билан бирга ташқи муҳит ҳамда агротехник чора – тадбирларга бевосита узвий боғлиқ, ҳосилдорлик эса асосан кўпроқ агротехникага ҳамда ўрганилаётган тизмаларнинг ирсиятига боғлиқ деб ҳисоблаймиз.

С. Саақова, Н.Хўжамберганов, Ш. Намозов (2002) ларнинг кузатишича кўпгина мамлакатлар тажрибасида маълумки, бир гектар

майдондан олинадиган умумий тола ҳосили навининг қийматини белгилашда асосий мезон ҳисобланади. Шунинг учун синовда бир гектардан олинадиган толани аниқлашга катта эътибор қаратилди. Тажрибамизда ўрганилган янги тизмаларнинг умумий тола ҳосилдорлиги кўрсаткичлари андози навлар («Наманган -77», 10,4 ц/га ва «С-6524» 11,05 ц/га) га нисбатан анча юқори, яъни «Т-1314» 16,4 Ц/га, «Т-426» 15,1 ц/га, «Т-789» 14,8 ц/га, «Т-4880-у» 14,7 ц/га, «РЛ-60» 14,4 ц/га, «Т-5474» 13,9 ц/га, «Т-99» 13,7 ц/га эканлигини таъкидлади.

А. Қосимов, М. Дадажонов (2002) ларнинг тажриба натижаларига кўра бир туп ўсимлик бўйича биринчи авлод (F_1) «Андижон -33» х «Андижон-34» (72,3) «Андижон -16»х «Андижон-33» (70,5г) «Андижон-60»х «Андижон-16» (65,3 г), «Гулсара» х «Андижон-60» (64,1 г), «Наманган-77»х, «Гулсара» (66,6 г) дурагайлари ҳосил юқори бўлди.

С. Саакова., Н.З.Хожамберганов., Ш.Номозов. (2002) лар «ЎзФСҲИТИ қошидаги янги навларни олдиндан кўпайтириш ва синаш» лабораторияси янги навларга ҳолисона баҳо бериш мақсадида институтнинг катта нав синаш шахобчасига тавсия қилинган 12 та тизмани 2000 йилни синовдан ўтказди. Натижада ҳар бир гектардан олинадиган ҳосилни белгилашди кўсак вазнининг ҳам ўзига хос аҳамияти бор. Янги тизмаларда кўсак андоза навлардагига («Наманган-77»-5,7 г , «С-6524»-5,9 г) нисбатан 0,3-1,0 граммга оғир эканлиги аниқланди. Айниқса, «Т-218» (6,52 г), «Т-387» ва «Т-4880-у» (6,22 г), «РЛ-60» (6,7 г) тизмаларининг кўсаги сезиларли даражада йирик бўлди.

А.Қосимов, М.Дадажонов (2002) ларнинг олиб борган тажрибаларига кўра чатиштириш учун бошланғич материал сифатида тола чиқиши юқори бўлган Андижон 60, Андижон 16, Андижон 33, Андижон 34, Наманган-77 ва Гулсара навларини диолел усулда чатиштириб олган дурагайларида кўйидагича натижаларга эришган. Бир туп ўсимлик бўйича биринчи авлод (F_1) Андижон 33 х Андижон 34 (72,3), Андижон 16 х Андижон 33 (70,5 г),

Андижон 60 х Андижон 16 (65,32), Гулсара х Андижон 60 (64,12), Наманган 77 х Гулсара (66,6г) дурагайларида ҳосил юқори бўлди.

М. Тожиев, Г. Қурбонова, Қ. Тожиев, О. Хўжманов (2003) ларнинг фикрича пахтачилик илмий тадқиқот институтининг Сурхондарё филиали далаларида ғўза навларини жойлаштириш юзасидан қатор тажрибалар олиб борилмоқда. Хусусан, 2000-2002 йилларда тажрибалар жараёнида ғўзанинг Бухоро-6, Оққўрғон-2, Наманган-77, Армуғон каби ўрта толали туманлаштирилган навлари билан бирга, Ат-Термизий, Андижон-33, Оқдарё-6, Сурхондарё-12 (С-2), Денов каби янги истиқболли навлари шунингдек ингичка туманлаштирилган Термиз-31 ва Термиз-40, Термиз-42, Термиз -34 ва Сурхон каби янги истиқболли навларнинг сув, озуқа ва кўчат калинликлари ўрганилди.

Т. Яминов, О. Абдураимов (2004) 1997-1998 йиллари Андижон вилояти Балиқчи тумани «Чинобод» жамоа хўжалигида «Меҳр» нави катта майдонларга плёнка остига экилиб, пахта етиштирилганда ҳосил гектаридан режадаги 31,5 ўринга 35,1 центнерни ташкил этди.

Қосимов А. (2006) ғўзанинг янги тизимлари устида олиб борган тажрибаларига кўра, айрим хўжалик учун қимматли белгилари билан бир қаторда ўзларининг тола турлари ҳамда микронейр кўрсаткичлари бўйича енгил саноат талабларига жавоб берганлиги ва хўжалик белгилари андоза навлардан устун бўлганлиги учун 337, 915, 110 рақамли тизмалар Давлат навлар тозалигини назорат қилиш (Грунт контроль) комиссиясига синаш учун тавсия этган.

О.Махмудов, А.Қосимов, А.Исмонов (2006) лар ғўза тизмалари устида олиб борган тажриба натижаларидан куйидаги хулосаларга келишган. Селекция йўли билан эртапишар нав чиқаришда Л-445 ва Л-44 тизмаларидан қисқа гуллаш фазаси бўйича бошланғич материал сифатида фойдаланиш мумкин. Ўрганилган Л-445 ва Л-44 тизмаларини бошқа хўжалик учун

қимматли белгиларини ўрганиб, нав даражасига кўтариш мумкин деб ҳисоблаймиз.

О.Жалилов, С.Одилов, С.Набиев (2006) ларнинг фикрига кўра ҳар бир навнинг потенциал имкониятини тўлиқ намоён бўлишида, унга қўлланиладиган агротадбирлар мажмуи катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун нав яратишда фойдаланиладиган бошланғич ашёлар юқори агротехникада ўстирилиши лозим. Улар навларнинг имкониятларини тўлиқ ишга солишда энг юқори даражадаги агротадбирларни ўз вақтида ва юқори сифатда амалга ошириш ҳал қилувчи аҳамиятга эга деб ҳисоблашади.

Н.Хўжамберганов, М.Сукуров, Д.Расулов (2006) лар ғўзанинг янги тизмаларининг қимматли хўжалик белгиларини С-6524 ва Наманган-77 навларига таққослаб ўрганишган. Олинган маълумотларига кўра ЛТ-25, Т-102, Т-1243, Т-248-26, Т-162 тизмалари 2002-2005 маълумотлари асосида нав тозалиги бўйича «ЎзДСТ» талабларига жавоб берганлиги ҳамда хўжалик аҳамитига эга белги кўрсаткичлари андоза навларидан устун бўлганлиги сабабли истиқболли деб топилган ва ташкилотлараро комиссия қарори билан гурунт назоратга топширишга тавсия этилган.

Э.Ҳасанов, Р.Аҳмедов, И.Сиддиқов, Н.Хўжамберганов, Ш.Шарипов (2005) лар ғўзанинг янги тизмаларини унувчанлиги ва ҳосилдорлиги бўйича С-6524 ва Наманган-77 навларига таққослаб ўрганишган. Олинган маълумотларга кўра, янги истиқболли Т-8, Т-147-Б, Т-802, Т-1708 ва Т-248-26 тизмалар лаборатория унувчанлиги бўйича 1-2 синф давлат андозаси талабига тўлиқ жавоб бериши аниқланган. Бу тизмалар андоза навларга нисбатан 11,8 ва 12,8 ц/га гача қўшимча ҳосил тўплаганлиги аниқланган.

О.Матякубов (2007) ғўзанинг сўрувчи зараркунандаларига чидамли бошланғич ашё яратиш борасида олиб борагн изланишлари натижасида *G.tomentosum* Nutt.ex Seem. туридан чатиштиришда фойдаланиб олинган дурагайлар чидамли бўлганлиги аниқланган. Муаллиф, сўрувчи зараркунандаларга бардошлилик бўйича ғўзанинг *G.tomentosum* Nutt.ex

Seem. тури иштирокида ажратиб олинган оилалардан селекция ишларида фойдаланишни тавсия этади.

Б.Ўрозов, Э.Тўхтаев (2007) лар ғўзанинг гоммозга чидамли навларини аниқлаш борасида олиб борган изланишлари натижасида Омад ва С-2610 навлари гоммоз билан кам касалланганлигини аниқлашган.

А.Сиддиқов, А.Эгамбердиев, Х.Содиқов (2006) лар вилт билан суний зарарлантирилган майдонда ғўзанинг ўрта толали турига мансуб тизмаларини Наманган-77 навига қимматли хўжалик белгилари бўйича таққослаб ўрганишган. Олинган маълумотларига асосланиб тажрибада ўрганилган барча тизмалар Наманган-77 навига нисбатан вилтга чидамли эканлиги, айниқса Т-611 ва Т-607 тизмалар андозага нисбатан ўта чидамли бўлиб кучли даражада касалланиш кузатилмаган.

Г.Холмуродова, Ш.Номозов, О.Муротов (2006) ғўза ўсимлигидан амалий селекция учун бошланғич ашё тайёрлашда чатиштиришнинг конвергент усулидан фойдаланишган. Муаллифлар ғўзанинг турли қимматли хўжалик белгиларини яхшилашда, конвергент чатиштириш услуги мавжуд услублардан устунлиги билан ажралиб туришини, тадқиқотларни жадаллаштириш, келгусида районлашган турли ғўза навлари белгиларини талаб даражасида ушлаб туриш имконини яратади, деб таъкидлашади.

Т.Шарипов, Э.Ҳасанова, Р.Ахмедов, Н.Хожамберганов, Ҳ.Қаршибоева, Д.Расулов (2006) лар ғўзанинг янги тизмаларининг унувчанлигини лаборатория ва дала шароитида ўрганиб қуйидаги хулосаларга келишган. Ўрганилган 26 та тизмадан 15 таси Давлат андозасига кўра 1-синфга, 8 та тизма 2-синфга ва 3 та тизма 3-синфга таълуқли эканлиги аниқланган. Кичик нав синовига экилган тизмаларининг унувчанлиги юқори бўлган. Муаллифларнинг этироф этишича навлар устида уруғчилик ишлари тўғри амалга оширилса, далаларда тўлиқ, бир текис ва соғлом қўчатлар ундириб олинади ва пахтадан мўл ҳосил етиштириш мумкин, деб хисоблашади.

Б.Мамарахимов (2012) ғўза ўсимликларини якка танлов асосида танлаш учун асосий баҳолаш бевосита кўсаклар очилиши бошлангандан сўнг амалга оширилиши зарурлигини олиб борган тажрибалари орқали кўрсатиб ўтган. Бунинг учун эса, шаклланган кўсаклар сони камроқ ва эртапишар ўсимликларни танлаб олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

III. ТАДҚИҚОТЛАР БЎЛИМИ

3.1. Тажриба ўтказилган хўжаликнинг умумий тавсифи

Тажриба 2014 йилда Андижон вилоят Андижон туман Ўқув тажриба хўжалиги шароитида олиб борилди. Ушбу хўжалик худуди Андижон вилоятининг Андижон туманида (Андижон вилоятига нисбатан шимолий – шарқ йўналишда) бўлиб, жуғрофик жихатдан ўрни: 41°60' шимолий ва 73°24' шарқий кенгликларда ҳамда денгиз сатҳидан 530,2 м. баландликда жойлашган. Об-ҳаво шароити асосан Андижон вилояти учун умумий бўлиб, кундуз кунлари иссиқ ва кечалари салқин бўлади. Ёзда асосан булутсиз кунлар бўлиб, қуёш нурининг тик тушиши натижасида ҳарорат юқори бўлиб, ёғингарчилик кам бўлади. Табиатнинг бу кўрсаткичи ўсимликлар учун қулайликлар туғдириши мумкин. Баҳордаги тупроқнинг юза қисмининг музлаш ҳарорати асосан март ойига тўғри келади. Кузги тупроқнинг устки қатламнинг музлаш ҳарорати эса ноябр ойига тўғри келади.

Тажрибалар ўтказилган йилларда ҳаво ҳарорати ўртача кўп йиллик ҳароратга яқин бўлиб, тажрибаларга ижобий таъсир кўрсатди, натижада ўсимликлар ривожини мўътадил бўлди.

Тажриба ўтказилган ерлар бўз тупроқли бўлиб, ер ости сувлари 2-3 м. чуқурликда жойлашган. Бу эса ўсимликларнинг яхши ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Чигит тез ва бир текис униб чиқиши, ғўза парвариши ҳамда суғорилишининг сифатли бўлишини таъминлашда ерларни экишдан олдин жорий текислаш катта аҳамиятга эга. Сифатли текисланмаган далаларда ниҳоллар бирин-кетин униб чиқиб, улар орасидаги тафовут 5-7 кун ва ундан ҳам кўпроқни ташкил этади. Бунинг натижасида, ғўзаларнинг сувга, ўғитга талабчанлиги ҳар хил бўлиши туфайли кўсақлар бир вақтда пишмайди ва ҳосилни бир вақтда териб олиш имконияти бўлмайди. Шунинг учун, тажриба майдонимизда агротехник тадбирларни юқори савияда ўтказишга ҳаракат

қилинди: кузда ер майдонлари ғўзапоядан тозаланиб, 32-37 см. чуқурликда шудгор қилинди. Тупроқда жорий текислаш ўтказилиб чекларга ажратилди. Баҳорда ҳавонинг ва ердаги тупроқ ҳароратининг мўътадил бўлиши билан тупроқдаги намликни сақлаб қолиш ва ўсиб келаётган бегона ўтларни йўқ қилиш мақсадида бороналаш тадбирлари ўтказилди.

Эртапишар, юқори пахта ҳосилини етиштиришда чигит экиш муддатлари ҳам катта аҳамиятга эгадир. Тупроқнинг 10 см чуқурликдаги ўртача суткалик барқарор ҳарорати 13⁰С даража бўлганда, дала шароитида чигитлар 90х12-1 тартибда экилди. Чигит 3-4 см. чуқурликда, ҳар бир уяга 2-3-тадан қилиб экилди. Кўчатлар ернинг табиий намлигида ундириб олинди. Қолган барча агротехник тадбирлар Марказий тажриба хўжалигида қабул қилинган усулда олиб борилди.

Ўғитлардан нотўғри меъёрларда фойдаланиш ва ўсимликларни озуклантириш муддатларини бузиш, ғўзанинг ривожланишида ўзгариш содир бўлишида, жумладан гуллар, тугунчалар ва кўсаклар тўкилишида, пахтанинг кеч пишишида ҳамда тола сифатининг пасайишига сабаб бўлади. Шуларни назарда тутган ҳолда, ўсимликларни ўсув даврида гектарига 150-155 кг азот (N), 80-85 кг фосфор (P) ва 70-75 кг калий (K) минерал ўғитлари берилди. Ҳар бир ўғитлаш жараёнидан сўнг суғорилиб, ер етилиши билан чопикдан ўтказилди. Тажриба майдончасидаги олиб борилган агротехник ишловлар юқори савияда олиб борилди.

3.2. Тажриба ўтказиш услубияти

Дала тажрибаси – бу дехқончиликдаги турли муддатларни илмий асосда ўрганишнинг асоий тадқиқот усулидир. Дала тажрибасининг синалаётган қишлоқ хўжалик экинларини ҳар хил табиий ва хўжалик шароитларида ўстириш услларига илмий-агрономик ва иқтисодий жиҳатлардан қиёсий баҳо берилади.

Тажрибада ўрганилаётган омилларнинг миқдорига, тажриба муддатининг давомийлигига ва тупроқ иқлим шароитининг хилма-хиллигига боғлиқ ҳолда улар бир омилли, кўп омилли, қисқа муддатли, кўп йиллик ва бошқаларга бўлинади. Ишлаб чиқариш шароитидаги тажрибаларда бирор агротехник тадбирга ёки навга ҳосилдорликнинг ортиши ва ҳосил сифатининг яхшиланиш нуктаи назардан баҳо берилади. Бизнинг тажрибамиз ҳам ана шундай тажрибалар жумласига киради.

Тажриба ўтказилганда ҳатоликка йўл қўймасдан аниқ маълумот олиш учун қўлланмалардан фойдаланилади. Шунинг учун ҳам биз УзПТИ томонидан чиқарилган тажриба қўйиш услуби ва институтимиз домлалари томонидан чиқарилган услубий қўлланмалардан фойдаландик.

Тажрибада ғўзанинг *G.hirsutum* турига мансуб Андижон-35 нави ва И/О-15, КС-11, С-31/4 ҳамда Д-2/3-10 тизмаларидан фойдаландик.

Тажрибани дала шароитида ўтказдик. Тизмаларни далага ЎзПТИ томонидан ишлаб чиқилган услубият асосида жойлаштирдик. Тажриба асосан ўртача ўлчамли вариантларда ўтказилди. Тажриба 4 қайтариқ 5 вариантдан иборат бўлиб далада битта ярусда системали жойлаштирилди. Хар бир вариант 2 қатордан иборат бўлиб узунлиги 11 метр. Хар бир вариантнинг ўлчами $19,8 \text{ м}^2$ ни ташкил қилди. Бир қайтариқ майдони $99,0 \text{ м}^2$, умумий тажриба майдони эса $396,0 \text{ м}^2$ ни ташкил қилди.

Тажриба майдонига чигит 90x20-1 схема бўйича экилиб, яганадан кейин хар бир уяда биттадан соғлом кўчат қолдирилди. Бир гектар мадонда ўртача 55 минг туп кўчат қолдирилди. Ғўзанинг вегетация даврида қуйидаги фенологик кузатув ва ҳисобот ишлари олиб борилди.

1. Ўсимликларни 50% униб чиқиши, гуллаш ва пишиш фазаларини давомийлиги аниқланди.
2. Шоналаш, гуллаш ва пишиш фазаларида ўсимликларни бўйи ўлчанди.
3. Гуллар сони аниқланди.

4. Пишган ва хом кўсаклар сони аниқланди.

Тажрибани далага жойланиш схемаси

Д-2/3-10	IV-ҚАЙТАРИҚ
С-31/4	
КС-11	
И/О-15	
St Андижон-35	
Д-2/3-10	III-ҚАЙТАРИҚ
С-31/4	
КС-11	
И/О-15	
St Андижон-35	
Д-2/3-10	II-ҚАЙТАРИҚ
С-31/4	
КС-11	
И/О-15	
St Андижон-35	
Д-2/3-10	I-ҚАЙТАРИҚ
С-31/4	
КС-11	
И/О-15	
St Андижон-35	

1. Терим олдидан қайтариқлар бўйича ҳар бир вариантдан 50 тадан кўсак пахта лаборатория анализи учун териб олинди.
2. Теримлар бўйича ҳосил миқдори аниқланди.

Пахта ҳосилдорлигининг қайтариқлар бўйича олинган кўрсаткичлар Б.А.Доспехов (1985) томонидан ишлаб чиқилган дисперсион таҳлилдан ўтказилди.

Ўсимликларни униб чиқиши, гуллаш ва пишиш фазалари делянкалардаги уя ва ўсимликларни кузатиш билан аниқланади. Бошқа фенологик кузатиш ва ҳисоблар доимий белгиланган ўсимликларда ўтказилди. Ҳар делянкада 10 тадан ўсимлик доимий белгилаб қўйилди.

Униб чиққан ўсимликларни ҳисобга олиш делянкада бир кўчат пайдо бўлган кундан бошлаб, кунаро ҳисобга олиб борилди. Униб чиққан кўчатларнинг сони делянкалардаги умумий уялар сонини 50% ни ташкил этгунча давом эттирилди. Шоналашни ҳисобга олиш анча қийин бўлганлиги учун ҳар бир делянкада 10 туп ўсимликка биттадан шона пайдо бўлган кундан кунаро ўтказилди. Шу 10 туп ўсимликни 5 тупида шона пайдо бўлгандан кейин кузатиш тўхтатилди. Гуллаш ва кўсакларни очилишини ҳисобга олиш делянкадаги барча ўсимликларда кунаро ўтказилди. Делянкадаги ўсимликларда гул ёки очилган кўсак пайдо бўла бошлаган кундан токи 50% ўсимлик гуллагунча ёки кўсакларнинг очилгунча кузатиш давом эттирилди.

Ўсимлик бўйини аниқлаш учун ҳар бир делянкада доимий ажратилган 10 туп ўсимликдан фойдаланилди. Ҳар бир ўсимликни бўйини ўлчаш учун 2 метр узунликда метр таёқ тайёрланди ва ўсимликни илдиз бўғзидан ўсув нуқтасигача бўлган қисми ўлчанди.

Гуллар, пишган ва хом кўсаклар сонини аниқлаш учун ҳам доимий ажратилган ўсимликлардан фойдаланилди. Юқорида айтилган кўрсаткичларнинг сони ажратилган ўсимликларда санаб чиқилди ва бир туп ўсимликда ўртачаси аниқланди.

Териб олинган 50 дона кўсак пахта намунасидан лабораторияда 1 та кўсак пахтасининг вазни, тола узунлиги, тола чиқиши ва 1000 дона чигит вазни аниқланди.

Қайтариқлар бўйича хар бир вариантнинг пахта хосили алохида қилиниб териб олинди ва қуйидаги формула билан гектарга айланттирилди.

$$K = \frac{12a}{M}$$

Бу ерда : 1 га – 1 га майдон юзаси, м²

M – 1 та вариант майдон юзаси, м²

Натижани хар бир вариантдан чиққан пахта хосилига кўпайтириб хосилдорли аниқланади

Андижон-35 навини тавсифи

Ўзбекистон ғўза селекцияси ва уруғчилиги илмий текшириш институтида яратилган.

Муаллифлар: Автономов А.А., Автономов В.А., Рыстаков В.С., Йулдошев Т.Й., Цыба А.Т. Хирзутум турига мансуб.

1988 йилдан Андижон, Жиззах, Наманган, Сирдарё, Тошкент, Фарғона вилоятлари бўйича Давлат реестрига киритилган.

Тупининг бўйи 115-120 см, ихчам, ётиб қолмайди. Барги уртача катталиқда, тук-яшил рангда. Гули ўртача катталиқда, оч-сарик рангда бўлиб, доғсиз. Кўсаги тухумсимон, яхши очилади, хосили тукилмайди. 1000 дона чигитнинг оғирлиги 121 г..

Пахтанинг ўртача хосилдорлиги гектарига 34,0 (Охунбобоев НСШ)-37,1 ц. (Пскент НСШ)..

2000 йил Пскент нав синаш шохобчасида юқори агротехника шароитида умумий хосилдорлик гектарига 45,8., 30 сентябрдаги теримда, хосилдорлик гектарига 38,1 ц.

Вегетация даври 127 (Охунбобоев НСШ) - 131 кун (Богдод НСШ).

Битта кўсакдаги пахтанинг оғирлиги 4,8-5,5 г. Тола чиқиши 34,3-36,2 %. Вилт билан касалланиш даражаси 9,7 % (Богдод НСШ)-52,9% (Охунбобоев НСШ) гача.

"Сифат" маркази маълумотида кўра тола сифати кўрсаткичлари: микронейр 4,3-4,7, тола узунлиги (УН) 1,10-1,14 дюйм, тола узунлиги (код) 35-37, нисбий узилиш кучи 29,1-32,5 гс/текс.

3.3.Тажриба даласида экин ўстириш технологияси

Пахтачиликда юқори ва сифатли хосил олиш учун тупроқни экишга тайёрлаш ҳам катта аҳамиятга эга. Тупроқ ўз вақтида шудгор қилинса, хайдов чуқурлигини бир хиллигига эришилса пахта зараркунандалари, касалликлари ва бегона ўтлар камаяди. Тупроқнинг нам тутиш қобилияти яхшиланади.

Хўжалигимиз қабул қилган агротехника қоидаларига асосан ҳар йили кузда 35-40 см чуқурликда сифатли қилиб шудгорлаш ўтказилади. Биз тажриба қўйган йили ҳам бу тадбир тўла амлга оширилди.

Шудгорлаш олдида йиллик фосфорнинг 70%, калийнинг 50% солинди.

Баҳорда чигит экишдан олдин ерлар текисланди. Борана ва мола қилинди, сўнгра тракторда қатор оралари 90 см дан қилиб эгат очилди. Шудай қилиб тайёрланган дала 11 метрдан қилиб делянкаларга бўлинди.

Ягана 2 марта ўтказилди. 1-марта 2-4 чинбарг чиқарганда, 2-марта ягана шоналаш даврида ўтказилди. Ягана ўтказиш кўчатларни сийракланишига сабаб бўлиши мумкин. Бундан ташқари илдиз чириш, касалланиш ёки илдиз қурти каби зарарли омиллар ҳам сабаб бўлади. Шунинг учун яганалаш даврида касалланган, зарарланган ёки ўсишдан орқада қолган ўсимликлар олиб ташланди. Соғлом ўсимликлар схемага мувофиқ уяларда қолдирилди.

Вўзаларнинг илдиз системаси яхши ривожланиши, хаво алмашилини таъминлаш ва бегона ўтларни йўқотиш ҳамда тупрокни юза қатламини юмшатиш яъни қатқалоқдан бўшатиш учун икки марта чопиқ ўтказилди.

Тажриба участкасида суғориш 2-3-1 схемада ўтказилди. Яъни гуллашгача 2 марта, хосил (гуллаш, мавалаш) даврида 3 марта ва пишиш даврида 1 марта суғорилди.

3.3.1-жадвал

Агротеник тадбирлар

№	Бажарилган ишлар номи	Муддатлари						
		1	2	3	4	5	6	7
1	Шудгор олдидан ўғитлаш	20.XI						
2	Шудгор	23.XI						
3	Текислаш	1.XII						
4	Пушта олиш	10.XII						
5	Бараналаш	5.IV						
6	Чигит экиш	10.IV						
7	Ягана	25.IV	20.V					
8	Культивация	15.V	30.V	30.VI	10.VII	30.VII	10.VIII	5.IX
9	Суғориш	25.V	25.VI	5.VII	25.VII	5.VIII	30.VIII	
10	Озиқлантириш	10.IV	22.VI	2.VII	22.VII			
11	Чеканка	5.VIII	15.VIII	25.VIII				
12	Зараркунанда ва касалликларга қарши кураш	15.VII	25.VIII					
13	Терим	2.IX	15.XI	1.X	10.X			

Тажриба участкасида йил давомида 7 марта культивация ўтказилди. Биринчи культивация шоналаш даврида қолганлари эса суғоришдан сўнг ер етилган даврда ўтказилди. Ғўза ўсимлиги ўсиб ривожланган яъни шоналаш ва мевалаш даврларида культиваторни ишчи органларининг олди ва рамаси қанор материали билан ўраб қўйилди, ўсимликни шикастламаслик учун.

Қатор ораларини ишлашдан мақсад: тупроқни юмшатиш, унинг озиқ, сув, ҳаво ва температура режимини яхшилаш ҳамда ерда нам тўплаш ва шу йўл билан ўсимликнинг нормал ўсиб ривожланиши учун қулай шароит яратишдир. Ғўза қатор ораларини ишлаш кенглиги ва чқурлигини тўғри белгилаш жуда муҳимдир. Ғўза тупларига шикаст етказмаган ҳолда қатор оралари кенгроқ ишланса бегона ўтлар кўпроқ нобуд бўлади. Тажриба участкамизда биринчи, иккинчи культивация ишчи органлар ғўзадан 7,5-8 см қочириб ўрнатилди. Гуллаш мевалаш даврида химоя зонасини 10-12 см қилиб ўтказилди.

Ғўзалар 4 марта биринчи – экиш билан бирга, иккинчи – шоналаш даврида, учинчи ва тўртинчи гуллаш ва мевалаш даврларида тажриба хўжалигида қабул қилинган нормада азотли, фосфорли ва калийли ўғитлар билан ўғитланди. Экиш даврида азот ва фосфорнинг йиллик меъерини 15-20% берилди. Шоналаш даврида азотни 30%, калийни 25% берилди. Гуллаш даврида эса азотни 30%, калийни 25% ва фосфорни 15% берилди. Азотнинг қолган 20% мевалаш даврида берилди. Ўғитларни тўғри меъёр ва муддатларда бериш ўсимликнинг яхши ўсиб ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

Ғўза учун ўргамчаккана, шира, тамаки триписи ва кемирувчилар – кузги тунлам, ғўза тунлами, карадрина, чигирткалар жиддий хавф туғдирадиган зараркунандалардир. Тажриба участкамизда зараркунандаларга қарши 2 марта кураш чоралари ўтказилди. Биринчиси ғўза гуллаш даврида шира ва ўргамчакканага қарши олтингургут OBX-14 мосламаси ёрдамида

ғўзага пуркалди. Иккинчи марта августни охирида биринчи қарши кураш чораси такрорланди.

Пахта терими 4 марта ўтказилди ҳар бир вариантнинг пахтаси алоҳида тортиб олинди.

IV. ТАЖРИБА НАТИЖАЛАРИ

Тажриба ўсимлигининг ўсув даври давомида ўсиш ва ривожланишини кузатиб бориш тадқиқот натижаларини тўғри баҳолашда катта аҳамиятга эга.

Ривожланиш фазаларини ҳисобга олиш ҳар бир экинни ўзига хос биологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда олиб борилади. Ҳисобга олинаётган ўсимликлар сони қанчалик кўп бўлса, у ёки бу ривожланиш фазасини, бинобарин бошқа бир жараёнини характерловчи маълумотлар шунчалик аниқ чиқади.

Кузатиш ва ҳисоб-китобларни мураккаблигига, шунингдек уларни ўтказиш учун кетадиган вақтга боғлиқ ҳолда кузатишнинг турли хиллари учун ҳисобга олинadиган ўсимликлар сони турлича бўлади.

4.1. Ривожланиш фазаларининг давомийлиги

Ғўза асосан бир йиллик ўсимлик бўлиб, ўсув даврида 5 та (униб чиқиш, чинбарг чиқариш, шоналаш, гуллаш ва пишиш) ривожланиш фазасини ўтайди. Бу фазаларнинг давомийлиги эртапишарликка тўғридан-тўғри таъсир қилади. Ғўзанинг аксарият шаклларида гуллашгача давомийлиги эрта кечса, пишишгача кеч бўлади, ёки аксинча (гуллаш кеч пишиш эрта). Айрим ҳолларда иккала муддат ҳам эрта кечади. Масалан Балгария навларида (Белый Извир). Мамлакатимизда етиштирилаётган айрим эртапишар навларда иккала муддат ҳам эрта пишади. Мисол қилиб Андижон-35, С-6524 ва бошқа навларни олишимиз мумкин. Биз ҳам шундан келиб чиқиб, тажрибамизда ўрганилган ғўза тизмаларини эртапишарлик белгисига баҳо

бериш учун униб чиқиш, гуллаш ва пишиш фазаларини давомийлигини Андижон-35 навиға таққослаб ўргандик.

Тажриба даласига чигитлар 2014 йил апрел ойида экилди. Экилган кундан 5 кун ўтгач ҳар бир вариантдаги уялар сони санаб чиқилди ва униб чиққан уялар сони аниқланди. Бу иш чигитлар тўлиқ униб чиққунча, кунаро кузатишлар олиб борилди. Адабиётлардан маълумки, чигитларнинг униб чиқиш даражаси уларнинг пишиб етилганлик даражасига боғлиқ. Айрим ҳолларда нав хусусиятларига боғлиқ бўлади. Биз ҳам ғўза тизмаларини униб чиқиш даражасини дала шароитида ўрганиб чиқдик. Униб чиқиш давомийлигини кўриб чиқиш натижасида назорат навиға нисбатан қуйидаги тизмаларни фарқини кўриб чиқдик. Чигитлар ер бетига тўла униб чиқиши учун андоза нав Андижон-35 ва И/О-15 тизма 9,0 кун, қолган тизмалар эса 8,0 кун вақт сарфлади. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики, андоза навга нисбатан И/О-15 тизмасидан ташқари барча тизмалар 1 кун эрта униб чиққанлигини гувоҳи бўлдик.

Кейинги навбатда ривожланиш фазаларини давомийлигини аниқлашда гуллаш давомийлигини назорат навга нисбатан фарқларини аниқлашга эришдик. Бунда назорат Андижон-35 нави униб чиқишдан гуллашгача 61 кун вақт сарфлади. И/О-15 ва КС-11 тизмалар 63 кун, С-31/4 66 кун ва Д-2/3-10 тизма эса 67 кунда гуллай бошлаганлиги аниқланди. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики тажрибадаги барча тизмалар андоза навга нисбатан гулларини очилиши кечикканлиги маълум бўлди. Бунда андозага нисбатан тизмалардаги фарқларни кўриб чиқадиган бўлсак, Андижон-35 навиға нисбатан И/О-15 кун, КС-11 5 кун С-31/4 6 кун ва Д-2/3-10 тизма эса 2 кун кеч гуллашга кирди. Ўрганилаётган тизмаларни назорат навиға нисбатан гуллаш даврини чўзилиб кетишини асосий сабаби, бу ойгача генератив қисмига нисбатан вегетатив қисмига кўпроқ куч сарифлаган дейиш мумкин. Чунки, ўрганилган тизмалар назорат навиға нисбатан анча баққувват бўлиб яъни вегетатив қисмлари (илдиз, поя, шох ва барг) йирик. Бу

кўрсаткичлар бирмунча юқори бўлгани билан ғўзани кейинги фазага ўтишига салбий таъсир кўрсатмади. Яъни пишиш фазасини давомийлигини ўрганганимизда тизмалардан олинган маълумотлар назорат навига яқин кўрсаткичларни намоён қилиши билан исботлашимиз мумкин.

Вўза тизмаларининг ривожланиш фазаларини давомийлиги

№	Тизмалар	Униб чиқиш давомийлиги		Гуллаш давомийлиги		Пишиш давомийлиги	
		кун	st фарқи	Кун	st фарқи	Кун	st фарқи
1	Андижон-35	9,0		62		115,0	
2	И/О-15	9,0	0,0	62	2,0	112,4	-2,6
3	КС-11	8,0	-1,0	64	5,0	116,4	1,4
4	С-31/4	8,0	-1,0	67	6,0	114,2	-0,8
5	Д-2/3-10	8,0	-1,0	69	2,0	109,1	-4,9

Тажрибадаги вариантларни 50% униб чиқишдан 50% пишишгача бўлган давр давомийлигини ўрганганимизда назорат Андижон-35 нави 115 кунда, тизмалар эса И/О-15 112,4 кунда, КС-11 116,4 кунад С-31/4 114,2 кунда ва Д-2/3-10 109,1 кунда кўсаклари очила бошлаганлиги аниқланди. Ўрганилган 4 та тизмадан фақат биттаси (КС-11) андоза навадан 1,4 кунга кеч пишган бўлса, қолган тизмалар 0,8 кундан 4,9 кунгача эрта пишганлиги аниқланди. Бундан кўриниб турибдики тизмаларни гуллаш давомийлиги анча чўзилган бўлса пишиш давомийлиги тезлашди.

Ўғзаларнинг эртапишарлик белгиси бўйича шуни айтишимиз мумкинки, ўрганилган тизмаларда гуллашгача давомийлиги анча чўзилиб кетди, аммо пишиш фазасини тез ўтаганлиги умумий вегетация даврини қисқаришига олиб келди. Натижада тизмалар назорат навидан эрта пишиб етилди.

4.2. Ўғза тизмаларининг ўсиши ва ривожланиши

Ҳар бир ўғза тизмаларининг ўсиши ва ривожланишини аниқлашда асосан, асосий поя баландлиги, 1 туп ўсимликдаги кўсаклар сони ва вильт билан зарарланиш даражасини назорат навига нисбатан кўриб чиқдик. Асосий поя баландлиги ҳар бир ўғза тизмаларида қуйидагича; 2-июнда олинган маълумотга кўра, назорат Андижон-35 нави 33,7 см, И/О-15 тизма 32,2 см, КС-11 тизма 31,1 см, С-31/4 тизма 32,0 ва Д-2/3-10 тизма эса 30,5 см. га тенг бўлган кўрсаткичларга эга эканлиги аниқланди. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики тажрибадаги тизмалар андоза навадан пояси секин ўсганлиги кузатилди. Навбатдаги кузатув 2-июлда ўтказилди. Бунда назорат Андижон-35 нави 63,8 см, И/О-15 тизма 51,5 см, КС-11 тизма 48,6 см, С-31/4 тизма 59,2 см ва Д-2/3-10 тизма эса 57,0 см кўрсаткичга эга бўлди. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики бу ойда ҳам тизмалар жада секин ўсганлигини гувоҳи бўлдик. Июнь ойидан июл ойигача ўғзаларнинг поясини ўсиш тезлиги ўрганилганда, энг секин ўсган тизма КС-11 да кузатилган бўлса, июн ойида ушбу белги бўйича энг паст кўрсаткичга

эга бўлган Д-2/3-10 тизма июл ойигача поясини ўсиши тезлашганлиги маълум бўлди. Бир ой давомида асосий поя Андижон-35 навида 29,9 см., И/О-15 тизмада 18,3 см., КС-11 тизмада 17,5 см., С-31/4 тизмада 27,2 см. ва Д-2/3-10 тизмада эса 26,5 см. ўсганлиги кузатилди. Поя баландлигини навбатдаги кузатувимиз 2-августда ўтказилди. Ҳар бир тизмалардаги ғўзаларнинг поя баландлигини ўлчашдан олинган маълумотлар қуйидагича кечди. Асосий поя баландлиги Андижон-35 навида 95,5 см, И/О-15 тизмада 99,5 см, КС-11 тизмада 97,6 см, С-31/4 тизмада 91,7 см ва Д-2/3-10 тизмада эса 101,7 см.га тенг бўлди. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики С-31/4 тизмадан ташқари барча тизмалар назорат навга нисбатан пояси баланд бўлганлиги аниқланди. Ўрганилган ғўза тизмаларининг пояси июл ойигача секин ўсиб июл ойидан кейин тезлишиши аниқланди.

Хосилдорликнинг асосий тузилиш элементларидан бири бир туп ўсимликдаги кўсаклар сони бўлиб, бу кўрсаткич ортган сари хосилдорлик ҳам пропорционал тарзда ортиб боради. Шундан келиб чикиб ғўзанинг ўсув даврида кўсаклар сонини аниқладик. Кузатувни 4-сентябрда олиб бордик ва бунда очилган ва ҳам кўсакларни санаб чиқдик. Ўртача бир туп ўсимликдаги очилган кўсаклар сонини аниқлаганимизда энг юқори натижа Д-2/3-10 тизмасида кузатилиб 5,4 дона/ўсимлик кўрсаткич билан назорат навга нисбатан 1,7 дона кўп кўсак тўплаган. Қолган тизмаларда ҳам андоза навга нисбатан очилган кўсаклар сони кўп бўлганлиги кузатилди. Бу эса андоза нага нисбатан тизмалардан эрта, сифатли, мўл пахта ҳам ашёсини тайёрлаш имконини беради. Хом кўсаклар сони бўйича ҳам ўрганилган барча тизмалар назорат навидан устун эканлигини намоён қилишди. Натижада ўртача бир туп ўсимликда жами кўсаклар сони андоза навга нисбатан тизмаларда кўп тўпланганлиги аниқланди.

Вўза тизмаларининг ўсиши ва ривожланиши

№	Тизмалар	Асосий поя баландлиги, см			Бир туп ўсимликдаги кўсаклар сони, дона			Вилт билан зарарланиши, %
		2- июн	2- июл	2- август	4-сентябр			
					очилган	хом	Жами	
1	Андижон-35	33,7	63,8	95,5	3,7	7,9	11,6	11,5
2	И/О-15	33,2	51,5	99,5	5,3	9,2	14,5	11
3	КС-11	31,1	48,6	97,6	4,0	9,2	13,2	13
4	С-31/4	32	59,2	91,7	3,6	12,7	16,3	7,5
5	Д-2/3-10	30,5	57	101,7	5,4	11,2	17,6	10,7

Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики назорат Андижон-35 нави 11,6 та, И/О-15 тизма 14,5 та, КС-11 тизма 13,2 та, С-31/4 тизма 16,3 та ва Д-2/3-10 тизма эса 17,6 дона/ўсимлик ҳосил қилди. Ушбу белги бўйича барча тизмалар назорат навидан устун бўлиб чиқди. Айниқса Д-2/3-10 тизма энг юқори натижага эришиб назорат навига нисбатан 5,8 дона/ўсимлик кўп кўсак тўплади. Бу ҳолат тизмаларда ҳосил элентларини тўплаш ва сақлаб қолиш назорат навга нисбатан устун эканлигини билдиради.

Вўза тизмаларининг вилт касаллиги билан зарарланиш даражасини ҳам кўриб чиқдик. Бу касаллик ғўзани ўсиш ва ривожланишига салбий таъсир кўрсатади ва шундан келиб чиқиб касалликни ҳар бир тизмаларда зарарланиш даражасини назорат навига нисбатан ўрганиб, қуйидаги кўрсаткичларни аниқладик. Назорат Андижон-35 нави вилт билан 11,5 %, И/О-15 тизма 11,0%, КС-11 тизма 13,0%, С-31/4 тизма 7,5% ва Д-2/3-10 тизма эса 10,7%. Юқоридаги кўрсаткичлардан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, С-31/4 тизма 7,5% кўрсаткич билан назорат навига нисбатан 4,0% кам вилт билан зарарланди. Умуман олганда ўрганилган барча тизмалар ва назорат нав вилт билан кучли зарарланмади.

4.3. Лаборатория анализ натижалари

Назорат навига нисбатан ҳар бир тизмаларни сифатини анализ қилганимизда асосан 1та кўсак вазни, тола чиқими ва 1000 дона чигит вазнига катта эътибор бердик. 1та кўсак вазнини аниқлашда ҳар бир вариант бўйича 50 тадан кўсакдаги чигитли пахта териб олинди, уларни ўртачасини аниқлаб олдик ва қуйидаги кўрсаткичларга эришдик. Битта кўсакдан чиққан чигитли пахта вазни назорат Андижон-35 навида 5,2 г , И/О-15 тизмада 5,9 г, КС-11 тизмада 5,7 г, С-31/4 тизмада 6,2 г ва Д-2/3-10 тизмада эса 6,9 г бўлганлиги аниқланди. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики энг юқори натижа (6,9 г) Д-2/3-10 тизмасида кузатилди. Қолган тизмалар ҳам белги бўйича назорат навидан устунлигини намоён қилишди. Ушбу белги бўйича назорат навига нисбатан И/О-15 тизма 0,7 г, КС-11 тизма 0,5 г, С-

31/4 тизма 1,2 г ва Д-2/3-10 тизма эса 1,7 г натижа билан кўпроқ вазнга эга бўлди.

Кейинги навбатда тола чиқимини анализ қилганимизда ҳар бир тизмалар бўйича олинган намуна пахталар вазни аниқлангандан сўнг лаборатория жини ёрдамида чигитидан толаси ажратиб олинди ва толани вазни аниқланиб, намунанинг бошланғич вазнига нисбатан фоизи аниқланди. Таҳлил натижаларига кўра назорат Андижон-35 нави 32,4%, И/О-15 тизма 38,9%, КС-11 тизма 39,0%, С-31/4 тизма 36,6% ва Д-2/3-10 тизма эса 37,1% га тенг бўлган натижани берди. Маълумотлардан кўриниб турибдики барча тизмалар тола чиқими бўйича назорат навидан устун эканлиги кузатилди. Айниқса энг юқори натижа КС-11 тизмасида кузатилиб назоратга нисбатан 6,6% юқори тола чиқимига эга бўлди.

1000 дона чигит вазнини аниқлашда асосан ҳар бир тизма бўйича 100 тадан чигитни санаб тарозида тортиб олдик ва чиққан натижани 10 га кўпайтириб 1000 дона чигитни вазнини аниқлаб олдик. Тизмалар бўйича чиққан натижа қуйидагича; Андижон-35 нави 107 г, И/О-15 тизма 118 г, КС-11 тизма 132 г, С-31/4 тизма 127 г ва Д-2/3-10 тизма эса 122 г кўринишга эга бўлди. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики назорат навининг кўрсаткичига нисбатан тизмаларнинг кўрсаткичи юқори бўлганлиги аниқланди. Бизга адабиётлардан маълумки чигит вазни билан тола чиқими орасидаги боғланиш тесқари бўлади. Яъни тола чиқимини ортиши билан чигит вазни пасайиб боради ёки аксинча. Аммо бизнинг тажрибимизда иштирок этган тизмаларда бу ҳолат аксинча бўлганлиги, яъни белгилар орасидаги салбий боғланиш узилганлиги кузатилди. Тизмаларда тола чиқими юқори бўлиши билан бир вақтда 1000 дона чигит вазни ҳам юқори бўлганлиги кузатилди.

Вўза тизмаларининг лаборатория тахлил натижалари

№	Тизмалар	1 та кўсакдаги пахта вазни, г	Тола чиқими, %	1000 дона чигит вазни, г	Тола дюйм узунлиги	Тола микронейри
1	Андижон-35	5,2	32,4	107	1.10	4,3
2	И/О-15	5,9	38,9	118	1.09	4,1
3	КС-11	5,7	39,0	132	1.11	4,6
4	С-31/4	6,2	36,6	127	1.13	4,2
5	Д-2/3-10	6,9	37,1	122	1.12	4,4

Ҳар бир тизма бўйича толадан намуна олиб сифат марказига борганимизда HVI қурилмаси ёрдамида анализ қилиб қуйидаги кўрсаткичларни берди. Толанинг микронейр кўрсаткичи бўйича олинган маълумотлар қуйидагича бўлди назорат АНДИЖОН-35 навида 4,3; И/О-15 тизмада 4,1; КС-11 тизмада 4,6; С-31/4 тизмада 4,2 ва Д-2/3-10 тизмада эса 4,4. Бизга маълумки 4,0-4,8 кўрсаткичгача эга бўлган толалар Давлат андозасига тўлиқ жавоб беради, кўрсаткичнинг бундан ортиши намуналарни ишлаб чиқаришдан чиқариб юбоиршга олиб келади. Шундан келиб чиқиб ғўза нави яратиш учун тайёрланган бошланғич ашёларнинг толасини микронейр кўрсаткичига жиддий эътибор қаратиш лозим. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики ўрганилган тизмаларимизнинг тола сифати микронейр кўрсаткичи бўйича Давлат андозаси талабига тўла жавоб беради.

Толанинг яна бир сифат кўрсаткичи толанинг дюйм узунлиги замонавий HVI қурилмасида аниқланди. Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики тизмаларнинг ушбу кўрсаткичи ҳам назорат навиға яқин бўлиб ижобий натижага эришди. Олинган натижалар қуйидаги тартибда юзага келди, назорат АНДИЖОН-35 нави 1,10; И/О-15 тизма 1,09; КС-11 тизма 1,11; С-31/4 тизма 1,13 ва Д-2/3-10 тизма эса 1,12.

4.4. Ғўза тизмаларининг пахта ҳосилдорлиги

Ҳосилдорликни аниқлашда ўрганилаётган тизмаларнинг очилган кўсакларини қайтариқлар бўйича териб пахта вазнини аниқлаб олдик. Қолган теримлар ҳам шу тартибда ўтказилиб олинган маълумотлар жамланди ва ц/га га айлантирилди. Ҳосил бўлган чигитли пахтани қайтариқлар бўйича ўртачасини олиб ҳосилдорликни тизмалар бўйича аниқлаб олдик ва қуйидаги кўрсаткичларга эришдик: Назорат АНДИЖОН-35 нави 33,1 ц/га, И/О-15 тизма 36,3 ц/га, КС-11 тизма 34,8 ц/га, С-31/4 тизма 36,4 ц/га ва Д-2/3-10 тизма эса 37,4 ц/га. Ўрганилган тизмаларимиз назорат навиға нисбатан

юқори кўрсаткичларни намоён қилди. Энг юқори кўрсаткич (37,4 ц/га) Д-2/З-10

Вўза тизмаларининг пахта ҳосилдорлиги, ц/га

№	Вариантлар	Қайтариқлар				Ўртача	St дан фарқи
		I	II	III	IV		
1	АНДИЖОН-35	32,1	34,1	33,1	33,1	33,1	
2	И/О-15	36,4	36,2	37,2	35,4	36,3	+3,2
3	КС-11	35,9	33,7	34,7	34,9	34,8	+1,7
4	С-31/4	35,5	37,3	36,2	36,6	36,4	+3,3
5	Д-2/3-10	37,2	37,6	36,7	38,1	37,4	+4,3

тизмасида кузатилиб, назорат навиға нисбатан 4,3 ц/га қўшимча ҳосил тўплади. Бунинг асосий сабаби ўртача бир туп ўсимликдаги кўсақлар сонининг ва битта кўсақдан чиққан пахтанинги вазнини юқорилигидан деб тушунтириш мумкин. Қолган тизмаларимизда ҳам ҳосилдорликнинг ушбу тузилиш элементлари юқорилиги ҳисобига ҳосилдорлик назоратга нисбатан ортганлиги кузатилди.

4.5. Ғўза тизмаларининг иқтисодий самарадорлиги

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини юритишда энг асосий эътибор бериладиган нарса, бу иқтисодий самарадорликдир. Чунки халқ хўжалигини барча тармоқларини, шу жумладан қишлоқ хўжалигини, пахтачилик, дончилик ва чорвачилик тармоқларини ривожлантириш, уларни сердаромад сохага айлантириш аввало кам харажат қилиш ҳисобига кўп махсулот етиштириш билан боғлиқ.

Агар кўп харажат қилиб кам фойда олинса, унда хўжалик юритиш қийинлашади, ходимларнинг ўз меҳнати натижаларидан манфаътдорлиги пасайиб кетади. Шунини ҳисобга олган ҳолда айниқса ҳозирги хўжалик ҳисоби ва ўз – ўзини маблағ билан таъминлаш, хўжаликлар фаолиятига кириб келган бир шароитда олимларимиз, хўжалигимиз мутахассислари, раҳбарлари хўжалик иқтисодиётини кўрсатувчи янги – янги манбаларини топиш устида бош қотирмоқдалар. Биз ҳам бу ишга ўз ҳиссамизни қўшиш мақсадида ғўзанинг истиқболли тизмаларини танлаш бўйича дала тажрибасини олиб бордик.

Тажрибанинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш учун «Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва бошқаруви» кафедрасининг кўрсатмалари асосида 6 та асосий кўрсаткичдан фойдаландик. Иқтисодий самарадорликни топиш учун назорат вариант билан яхши тажриба вариантнинг иқтисодий кўрсаткичларини ўзаро таққосладик.

Бунда биз бир йиллик тажриба натижаларининг ўртача кўрсаткичидан фойдаландик.

Иқтисодий самарадорлик барча ғўза тизмаларидан олинган ҳосилдорлик кўрсаткичини назорат АНДИЖОН-35 навидан олинган кўрсаткичга таққослаш йўли билан аниқланди.

Тажрибада 5 та вариант бўлиб 4 таси ғўза тизмалари 1 таси эса назорат АНДИЖОН-35 навидир. Тажрибадаги тизмаларни ҳосилдорлик

кўрсаткичларидан фойдаланиб назорат вариантыга нисбатан қўшимча ҳосили аниқланди. Тажрибадаги вариантларга қўшимча агротехник тадбирлар қўлланилмади.

Барча вариантлар бир хил агротехникада етиштирилди. Харажатлар фақат ҳосилни йиғиштириш учун сарфланди.

Тажрибадаги ғўза тизмаларининг иқтисодий самарадорлиги қуйидаги тартибда ишлаб чиқилди:

I. Тажрибадаги назорат нав ва ғўза тизмаларининг ҳосилдорлиги

1. АНДИЖОН-35	33,1 ц/га
2. И/О-15	36,3 ц/га
3. КС-11	34,8 ц/га
4. С-31/4	36,4 ц/га
5. Д-2/3-10	37,4 ц/га

II. Назорат навга нисбатан ғўза тизмаларидан олинган қўшимча ҳосил.

2. И/О-15	3.2 ц/га
3. КС-11	1.7 ц/га
4. С-31/4	3.3 ц/га
5. Д-2/3-10	4.3 ц/га

III. Қўшимча ҳосилдан даромад. 1 кг пахтани харид нархи – 423,40 сўм.

2. И/О-15	$320 \times 423,40 = 135488$ сум
3. КС-11	$170 \times 423,40 = 71978$ сум
4. С-31/4	$330 \times 423,40 = 139722$ сум
5. Д-2/3-10	$430 \times 423,40 = 182062$ сум

IV. Ишлаб чиқариш харажатлари

A) Қўшимча ҳосилни териш 1 кг 100 сўм

2. И/О-15	$320 \times 100 = 32000$ сум
3. КС-11	$170 \times 100 = 17000$ сум
4. С-31/4	$330 \times 100 = 33000$ сум

5. Д-2/3-10 $430 \times 100 = 43000$ сум

Б) Қўшимча ҳосилни шийпонга ташиш. 1 ц 127 сўм

2. И/О-15 $3,2 \times 127 = 406,4$ сум

3. КС-11 $1,7 \times 127 = 215,9$ сум

4. С-31/4 $3,3 \times 127 = 419,1$ сум

5. Д-2/3-10 $4,3 \times 127 = 546,1$ сум

В) Қўшимча ҳосилни қуритиш учун 1 ц 365 сўм

2. И/О-15 $3,2 \times 365 = 1168$ сум

3. КС-11 $1,7 \times 365 = 620,5$ сум

4. С-31/4 $3,3 \times 365 = 1204,5$ сум

5. Д-2/3-10 $4,3 \times 365 = 1569,5$ сум

Г) Қўшимча ҳосилни юклаш учун (қўлда) 1 ц 270 сўм

2. И/О-15 $3,2 \times 270 = 864$ сум

3. КС-11 $1,7 \times 270 = 459$ сум

4. С-31/4 $3,3 \times 270 = 891$ сум

5. Д-2/3-10 $4,3 \times 270 = 1161$ сум

Д) Қўшимча ҳосилни пахта қабул қилиш пунктига ташиш учун 1 ц 372 сўм.

2. И/О-15 $3,2 \times 372 = 1190,4$ сум

3. КС-11 $1,7 \times 372 = 632,4$ сум

4. С-31/4 $3,3 \times 372 = 1227,6$ сум

5. Д-2/3-10 $4,3 \times 372 = 1599,6$ сум

Е) Юқоридаги ишларни бажариш учун кетган ёнилғи сарфи 1 л 493 сўм

2. И/О-15 $3,2 \times 493 = 1577,6$ сум

3. КС-11 $1,7 \times 493 = 838,1$ сум

4. С-31/4 $3,3 \times 493 = 1626,9$ сум

5. Д-2/3-10 $4,3 \times 493 = 2119,9$ сум

Ж) Йил давомида ҳамма вариантлар учун бир хилда 58214,7 сўм гектарига кўшимча харажат қилинди.

3) Жами ишлаб чиқариш харажатлари

2. И/О-15	32000 +406,4+1168 +864 +1190,4 +1577,6 +58214,7
	=95421,1
3. КС-11	17000 +215,9+620,5 +459 +632,4 +838,1 +58214,7
	=77980,6
4. С-31/4	33000 +419,1+1204,5 +891 +1227,6 +1626,9 +58214,7
	=96583,8
5. Д-2/3-10	25800 +546,1+1569,5 +1161+1599,6 +2119,9 +58214,7
	=108210,8

V. Фойда (сўм)

2. И/О-15	135488 - 95421,1 = 40066,9
3. КС-11	71978 - 77980,6 = -6002,6
4. С-31/4	139722 - 96583,8 = 43138,2
5. Д-2/3-10	182062 - 108210,8 = 73851,2

VI. Бир сўмлик харажат хисобидан олинган фойда (сўм)

2. И/О-15	40066,9 : 95421,1 = 0,42
3. КС-11	-6002,6 : 77980,6 = -0,08
4. С-31/4	43138,2 : 96583,8 = 0,45
5. Д-2/3-10	73851,2 : 108210,8 = 0,68

ТАЖРИБАНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Андижон -35	Тизма И/О-15	Тизма КС-11	Тизма С-31/4	Тизма Д-2/3-10
1	Тажрибани хосилдорлиги	ц/га	33,1	36,3	34,8	36,4	37,4
2	Қўшимча хосилдорлик	ц/га		3,2	1,7	3,3	4,3
3	Қўшимча хосилдан даромад	Сўм		135488	71978	139722	182062
4	Жами ишлаб чиқариш харажатлари	Сўм		95421, 1	77980, 6	96583, 8	108210, 8
5	Фойда	Сўм		40066, 9	-6002,6	43138, 2	73851,2
6	1 сўмлик харажат хисобига олинган фойда	Сўм		0,42	-0,08	0,45	0,68

Тажрибада олинган ҳосилдорликдан фойдаланиб назорат вариантига нисбатан ўрганилаётган тизмаларнинг қўшимча ҳосили ҳисоблаб топилди. Шунини таъкидлаб ўтишимиз жоизки қўшимча ҳосил тизмаларнинг биологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда олинди. Ўрганилган барча тизмаларнинг ҳосилдорлиги юқори бўлиб назорат навга нисбатан қўшимча ҳосил тўплади. Бу эса тизмаларнинг иқтисодий самарадорлиги назорат навига нисбатан юқори бўлишига олиб келади. Тизмалардан олинган қўшимча ҳосилни давлатга сотганимизда энг юқори даромад қўшимча ҳосили юқори бўлган Д-2/3-10 тизмасида 182062 сўм ва С-31/4 тизмасида эса 139722 сўмни ташкил қилди. Тизмалардан олинган қўшимча ҳосилга сарфланган харажатларни ҳисоблаганимизда тизмалар орасида фарқлар бўлганлиги кузатилди. Энг кўп харажатлар юқори даромадга эга бўлган Д-2/3-10 ва С-31/4 тизмаларида кузатилди. Д-2/3-10 тизмамиз 108210,8 сўмни ташкил қилган бўлса, С-31/4 тизма эса 96583,8 сўмни ташкил қилди. Бундан кўриниб турибдики қанчалик кўп ҳосил олинса, унга сарфланган харажатлар ҳам шунчалик кўп бўлиши кузатилди. Олинган фойдани ҳисоблаганимизда биологик хусусияти юқори бўлган тизмаларимизда фарқ борлиги кузатилди. Д-2/3-10 тизмамиз 73851,2 сўмни ташкил қилган бўлса, С-31/4 тизмамиз эса 43138,2 сўмни ташкил қилди.

V. ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Пахтачиликда юқори ва сифатли ҳосил олиш учун тупроқни экишга тайёрлаш ҳам катта аҳамиятга эга. Тупроқ ўз вақтида шудгор қилинса, хайдов чуқурлигини бир хиллигига эришилса пахта зараркунандалари, касалликлари ва бегона ўтлар камаяди. Тупроқнинг нам тутиш қобилияти яхшиланади.

2. Ривожланиш фазаларини ҳисобга олиш ҳар бир экинни ўзига хос биологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда олиб борилди. Ҳисобга олинаётган ўсимликлар сони қанчалик кўп бўлса, у ёки бу ривожланиш фазасини, бинобарин бошқа бир жараёни характерловчи маълумотлар шунчалик аниқ чиқишига муваффақ бўлдик.

3. Ёўзаларнинг эртапишарлик белгиси бўйича шуни айтишимиз мумкинки, ўрганилган тизмаларда гуллашгача давомийлиги анча чўзилиб кетди, аммо пишиш фазасини тез ўтаганлиги умумий вегетация даврини қисқаришига олиб келди. Натижада тизмалар назорат навидан эрта пишиб етилди.

4. Ҳосилдорликнинг асосий тузилиш элементларидан бири бир туп ўсимликдаги кўсаклар сони бўлиб, бу кўрсаткич ортган сари ҳосилдорлик ҳам пропорционал тарзда ортиб боради. Шундан келиб чиқиб ёўзанинг ўсув даврида кўсаклар сонини аниқладик. Натижада ўртача бир туп ўсимликда жами кўсаклар сони андоза навга нисбатан тизмаларда кўп тўпланганлиги аниқланди.

5. Тажрибада олинган ҳосилдорликдан фойдаланиб назорат вариантыга нисбатан ўрганилаётган тизмаларнинг қўшимча ҳосили ҳисоблаб топдик. Натижада барча тизмаларнинг ҳосилдорлиги юқори бўлиб назорат навга нисбатан қўшимча ҳосил тўплади.

VI. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. И.А.Каримов Жахон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. «Ўзбекистон» нашриёти. Тошкент, 2009 й., 30-35 бетлар.
2. Ашурбеков Х, Муқимов Э. Ғўза генетикаси, селекцияси, уруғчилиги ва бедачилик масалалар тўплами. Тошкент, 1990.
3. Бобоев Я.А., Ким Р.Г., Амантурдиев А.Б. Ғўза махсулдорлигининг бошқа қимматли хўжалик белгилари билан ўзаро боғланиши. Ғўза генетикаси, селекцияси, уруғчилиги ва бедачилик масалалари тўплами. Тошкент, 2002, 62-63.
4. Жалилов О., Одилов С., Набиев С. Самарадор ва “Тегемон” навлар. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. №11, 2006, 15 б.
5. Кристидис Б.Б., Дж.Гарисон. Проблемы возделывания хлопчатника. М.ИЛ.1959.
6. Қосимов А. Янги нав ва хосилдорлик. Қишлоқ хўжалиги экинларидан юқори ва сифатли хосил олишдаги агротехнологик муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари. (Республика илмий амалий анжуманининг мақолалар тўплами), «Андижон наширёт – матбаа» очиқ аксиядорлик жамияти, 2006, 12-15.
7. Қосимов А., Дадажонов М. Ғўзанинг F_1 дурагайларида хосилдорлик ва тола чиқиши гетерозиси. - Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2002, №3, 51.
8. Мадрахимов И., Ахмедов Ж., Хасанов Э., Шарипов Э. Уруғлик сифати.-Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2000, №1, 34.
9. Матякубов О. Ғўзанинг зараркунандаларга бардошлилиги. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. №5, 2007, 14 б.
10. Махмадалиев К. Вилтга чидамли навларни излаб. -Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 1997, №4, 37.

11. Махмудов О., Қосимов А., Исмонов А. Эртапишар ғўза тизмаларини аниқлаш. Қишлоқ хўжалиги экинларидан юқори ва сифатли хосил олишдаги агротехнологик муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари. (Республика илмий амалий анжуманининг мақолалар тўплами), «Андижон наширёт – матбаа» очик аксиядорлик жамияти, 2006, 49-51.

12. Мунасов Х., Муратов Ў., Қўчқаров О., Алихўжаев С.С. Шўрланган тупроқда ўстирилган айрим тизмаларнинг эртапишарлиги ва хосилдорлиги. Ғўза генетикаси, селекцияси, уруғчилиги ва бедачилик масалалари тўплами. Тошкент, 2002, 97-103.

13. Назаров Р. Ғўза уруғчилиги ва селекцияси жаҳон андозасига мосми. -Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2001, №5, 32-33.

14. Назаров Р., Шарапов Э. Пахта-99: натижалар ва сабоқлар.- Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2000, №1, 27-28.

15. Назаров Р., Шполянская Н. Навларни янгидан алмаштириш бўсағасида.-Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 1992, №2, 9-16.

16. Назаров Р., Ибрагимов П., Ёқубов М. Ғўза навлари минтақалар бўйича тўғри жойлаштирилаяптими. -Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2001, №4, 34.

17. Рахматов И., Орипов А. Қарши чўли шароитида ингичка толали ғўзанинг Термиз 24 навини суғориш. -Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 1997, №4, 40.

18. Саақова С., Н.Хўжамбергенов, Ш. Намозов. Янги ғўза навлари - мўл ва сифатли хосил гарови. - Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2002, №3, 50.

19. Сиддиқов А., Эгамбердиев А., Содиқов Х. G.hirsutum L. турига мансуб ғўза тизмалари. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. №7, 2006, 14 б.

20. Симонгулян Н.Г. Наследуемость признаков хлопчатника в широком и узком смысле. Труды СХИ, вып. 54, 1974.

21. Тожиев М., Қурбонова Г., Тожиев Қ., Хўжманов О. Янги ғўза навларини жойлаштириш. - Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2003, №7, 13.

22. Тўраев Ж. -Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 1990, №9.
23. Ўрозов Б., Тўхтаев Э. Гоммоз касаллигига чидамли намуналар. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. №5, 2007, 14 б.
24. Халилов М. Бухоро 6 ғўза навининг ўғит меъёрлари. -Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 1997, №4, 38.
25. Холмуродова Г., Номозов Ш., Муротов О. Конвергент услуб. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. №7, 2006, 14-15 б.
26. Хударганов К.О. *G. barbadense* L. ғўза дурагайларида клейстогам гул ва қимматли хўжалик белгиларини ирсийланиши ва ўзгарувчанлиги. Автореферат. 2012 й.
27. Хўжамберганов Н., Сукуров М., Расулов Д. Ўрта толали ғўза. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. №8, 2006, 12-13 б.
28. Ҳасанов Э., Аҳмедов Р., Сиддиқов И., Хўжамберганов Н., Шарипов Ш. Янги истикболли тизмалар. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. №3, 2005, 11 б.
29. Шамсиев А. «Оқдарё 5» нави. -Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2001, №4, 36.
30. Шарипов Т., Ҳасанова Э., Аҳмедов Р., Хожамберганов Н., Қаршибоева Ҳ., Расулов Д. Нав, ҳосил, тола. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. №7, 2006, 15 б.
31. Яминов Т., Абдураимов О. «Меҳр» навини агротехникаси. - Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2004, №2, 10. 5.
32. Hearn A.B. Cotton breeding in Aieyan, 1958 to 1965 Empirebott cyrovг Rew. 1966. № 43. 196-206.
33. <http://ZiyoNet.uz>
<http://Ref.uz>
<http://AndQXI.uz>